

О. Г. Лазуренко

ЗАСТОСУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТОВАРИСЬКИХ СУДАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В 1960-Х РОКАХ

Проаналізовано організаційні та правові механізми застосування громадської відповідальності в товариських судах Української РСР в період «хрущовської відлиги». Встановлено, що профілактична робота товариських судів мала надзвичайно широке значення а розгляд ними справ здійснював виховний вплив на нестійких членів окремо взятого колективу. Зі змісту статті стає логічним висновок про те, що рішення товариських судів носили не репресивний, а виключно профілактичний характер. Доведено, що застосування громадської відповідальності у практиці товариських судів Української РСР в період «хрущовської відлиги» фактично було одним із механізмів запобігання протиправної діяльності та поширення масової прізонізації населення.

Ключові слова: *відповідальність, вчинки, громадськість, закон, положення, правопорушення, товариські суди.*

Постановка проблеми. На фоні бойових дій на Донбасі та кризових явищ в економіці в Україні спостерігається погіршення криміногенної ситуації. Масштабне реформування правоохоронної сфери, на жаль, не дало очікуваного ефекту у плані протистояння поширенню суспільно небезпечних процесів. Тому наразі значно актуалізується пошук ефективної практики запобігання злочинності та розробки новітніх механізмів її стримування. У цьому контексті слід звернутися до наявного вітчизняного досвіду діяльності товариських судів, адже одним із їх завдань була саме профілактика правопорушень. Практика застосування громадської відповідальності товариськими судами Української РСР в 1960-х роках розглядалася як запобіжний та нейтралізуючий механізм протиправної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність товариських судів Української РСР в 1960-х роках є однією із недостатньо розроблених проблем в сучасній українській історіографії. Дотичним до окресленої проблеми є праці, в яких розкривається практика призначення покарань в СРСР (П. Мельник [1]) та різні аспекти прізонізації суспільства (А. Бандурка [2], В. Дремін [3]).

Метою статті є аналіз організаційного та правового механізму застосування громадської відповідальності в товариських судах Української РСР в період «хрущовської відлиги».

Виклад основного матеріалу. Призначення покарання у вигляді позбавлення волі за дрібні злочини мало негативний вплив на радянський соціум періоду «хрущовської відлиги», адже сприяло масовій прізонізації

населення. Альтернативою такому покаранню стало застосування громадської відповідальності. Варто зазначити, що на початку 1960-х років планувалося значно розширити сферу застосування громадської відповідальності: «Зростання матеріальної забезпеченості, культурного рівня і свідомості трудящих створює всі умови для того, щоб викоренити злочинність, кінець кінцем замінити міри кримінального покарання заходами громадського впливу та виховання» [5, с. 93].

Радянська дійсність була побудована (чи, принаймні, так хотілося її керманичам) на настановах К. Маркса та Ф. Енгельса. Що стосується питання громадського впливу, то й тут теоретики залишили свої думки: «При людських відносинах кара дійсно буде не більш як вироком, що його винний виносить самому собі... В інших людях він, навпаки, вбачатиме природних визволителів від тієї кари, яку він сам наклав на себе» [6, с. 188].

Суть товариських судів 1960-х років полягала у моральному прилюдному засудженні поведінки винного, застосуванні до нього заходів громадського впливу, які до певної міри обмежували його інтереси в інтересах цілого колективу і всього суспільства.

У цьому контексті варто навести думку О. Лапая: «Товариський суд як виразник громадської думки, часто може досягти успіху там, де безсила адміністрація і недоречна кримінальна репресія. Сила такого суду не в каральних засобах, а в колективному осудженні порушника, в товариській критиці» [7, с. 9].

У сучасній соціальній психології громадська думка розглядається як публічно виражене і поширене судження, яке містить оцінку і ставлення (приховане, явне) до подій, осіб, діяльності груп, організацій, що становлять певний інтерес для суспільства. Її основними функціями є регулювання і пропонування певної поведінки; оцінювання подій і фактів.

Звичайно, на формування і вираження думок впливають ступінь усвідомлення окремими членами суспільства групових інтересів, рівень поінформованості, діяльність органів управління щодо вивчення та використання громадської думки тощо. Варто підкреслити, що оскільки громадська думка часто є об'єктом різних впливів і маніпуляцій, вона не завжди адекватно відтворює об'єктивну ситуацію у сфері соціального розвитку, політики, економіки [10].

Громадська відповідальність перед товариським судом була самостійним видом відповідальності. Проте це не означає, що вона існувала ізольовано від правової. Спільною була їх кінцева мета – виправлення поведінки певної особи.

Відповідальність перед товариським судом ґрунтується на непохитному прагненні колективу лише засобами громадського впливу, заснованими, як правило, на моральних нормах, здебільшого не підкріплених юридичними санкціями, примусити винного перевиховатись. В основі ж правової відповідальності лежить державний примус. По суті аналогічний термін має різне наповнення. Наприклад, товариські суди можуть виносити догани і

застосовувати штрафи. Вправі робити це і державні суди за вчинення злочинів. Але у першому випадку – це захід громадського впливу, при застосуванні яких людина не вважається судимою, а в другому – кримінальне покарання, що накладає на людину судимість.

Згідно зі ст. 5 «Положення про товариські суди Української РСР» 1961 р. та іншого діючого законодавства відповідальність перед товариським судом була можлива за різного роду антигромадські вчинки, що суперечили нормам комуністичної моралі, але не тягнули відповідальності в юридичному розумінні; за малозначні злочини; за адміністративне правопорушення, що зв'язане з договором або не зв'язане з ним; за порушення дисципліни праці [4].

Окремо слід зупинитися на заміні кримінальної відповідальності громадською. В республіканських положеннях про суди містилася й вказівка про те, що товариські суди вправі розглядати справи про злочини. Так, в п. 9 ст. 5 «Положення про товариські суди Української РСР» 1961 р. вказувалося на те, що суди можуть розглядати справи про «інші злочинні діяння, якщо вони не являють великої суспільної небезпеки і органи міліції, прокуратури або суд визнають за необхідне передати таку справу на розгляд товариського суду» [4].

В кримінальному кодексі Української РСР громадській відповідальності за злочин було відведено всього одну статтю загальної частини, якщо не враховувати декількох вказівок особливих частин кодексу. Стаття 51 (ч. 1) містить наступне: «Особу, яка вчинила вперше малозначний злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з передачею питання про її відповідальність на розгляд товариського суду, коли буде визнано, що за характером діяння і особи винного він може бути виправлений з допомогою заходів громадського впливу». Проте тут відсутній навіть орієнтовний перелік злочинів, який міститься у відповідних статтях інших кримінальних кодексів (наприклад, у КК РРФСР).

Становище погіршувалося ще й тим, що в санкціях особливої частини кодексу майже немає вказівок на застосування за злочинні дії громадської відповідальності. Такий недогляд законодавця викликав на практиці певні труднощі.

Передача на розгляд товариських судів справ про злочини обумовила низку нововведень і в кримінально-процесуальному законодавстві. Найголовніші з них такі. По-перше, кримінальна справа про малозначний злочин може взагалі не порушуватися. Якщо суд, прокурор, а також слідчий, органи міліції чи інші органи дізнання, за згодою прокурора, визнають, що за характером діяння і особи винного він може бути виправлений за допомогою заходів громадського впливу, вони в порушенні кримінальної справи відмовляють і передають матеріали про цей злочин на розгляд товариського суду (ч. 1 ст. 8 КПК УРСР). По-друге, справа може бути й порушена, але коли в ході розслідування з'ясується можливість виправлення винного без застосування кримінального покарання, вказані органи закривають цю справу і її матеріали надсилають до громадського суду (ч. 1 ст. 8 КПК УРСР). Що

стосується суду, то він може закрити справу про малозначний злочин і передати її на розгляд товариського суду на всіх стадіях судового розгляду до постановлення вироку (ст. 282 КПК УРСР). Більше того, касаційна, а отже, і наглядна інстанції теж вправі це зробити, скасувавши обвинувальний вирок (ст. 373 КПК УРСР) [9, с. 64].

Відповідальність перед товариським судом існувала в різноманітних формах, а саме:

- зобов'язання порушника публічно просити пробачення у потерпілого або колективу;

- оголошення товариського попередження;

- оголошення громадського осуду;

- оголошення громадської догани з опублікуванням у пресі або без нього;

- накладення грошового штрафу в розмірі до 10 крб., якщо вчинок не зв'язаний із порушенням трудової дисципліни;

- постановка перед керівником підприємства, установи, організації питання про застосування одного з таких видів впливу: переведення винного на нижчеоплачувану роботу або пониження в посаді на строк до трьох місяців;

- постановка перед керівником підприємства, установи, організації питання про звільнення особи, яка виконує роботу, пов'язану з вихованням неповнолітніх і молоді, або пов'язану з розпорядженням чи зберіганням матеріальних цінностей, якщо товариський суд з урахуванням характеру вчинених цією особою проступків визнає неможливим довірити їй цю роботу надалі;

- порушення питання про направлення на некваліфіковані фізичні роботи в тому ж підприємстві, установі, організації на строк до 15 днів з оплатою за виконувану роботу осіб, які вчинили дрібне хуліганство, дрібну спекуляцію, дрібне розкрадання державного або громадського майна, крадіжку малоцінних предметів особистого споживання і побуту, побої і легкі тілесні ушкодження;

- порушення перед народним судом питання про виселення винного з квартири при неможливості сумісного проживання, хижацькому ставленні до житлового фонду [7, с. 71].

Товариський суд вправі мав також зобов'язати винного відшкодувати заподіяну його неправомірними діями шкоду на суму до 50 крб. При розгляді справ про дрібну спекуляцію товариський суд приймав рішення про передачу предметів дрібної спекуляції в дохід держави [5].

До відповідальності перед громадським судом могли притягатися осудні особи, як правило, не молодші 16 років. Правда, в «Положенні про товариські суди Української РСР» про це нічого не говориться. Однак, практика, виходячи з норм трудового, адміністративного і кримінального законодавства, вважала доцільним притягати до відповідальності осіб, які не досягли 16-річного віку. Дещо інший принцип застосовувався при розгляді товариськими судами справ про цивільні правопорушення. За заподіяну шкоду

відповідальність була можлива вже з 14 років, по зобов'язаннях, що впливають з розпорядження заробітною платою – з 16 років, а відповідачем при майновому спорі може бути особа, не молодша 18 років.

Товариські суди найчастіше вдавалися до оголошення громадських доган і осуду, товариського попередження, штрафу. Іноді суди обмежувалися публічним розглядом справи. Адже публічний розгляд справи судами сам по собі був своєрідним заходом громадського впливу й без застосування згаданих заходів. У такому випадку винний мав щиросердечно розкаятися, прилюдно принести вибачення колективу або потерпілому і добровільно відшкодувати заподіяні збитки.

Дійсно, поведінка людини набуває соціально небезпечного характеру не відразу, а поступово, внаслідок сукупної дії несприятливих зовнішніх та внутрішніх обставин. Природно, що застосування певних корекційних заходів може сприяти зміні ситуації розвитку особистості на краще [8, с. 4].

Суд, здійснюючи суто виховні завдання, може застосовувати й громадський примус, наприклад, накласти грошовий штраф, порушити питання про направлення на некваліфіковані фізичні роботи тощо. Все залежить від характеру порушення й особу винного.

Товариське попередження, осуд і догана – відносно м'які заходи громадського впливу, та при вмілому застосуванні вони давали гарні результати. Попередження оголошувалося в тих випадках, коли виним вчинено незначні проступки випадкового характеру і є впевненість, що цього буде досить для виправлення людини. До тих, що вже допускали порушення правил соціалістичного співжиття або перебували під товариським судом, застосовувати попередження вважалося недоцільним.

Громадська догана виносилася як з опублікуванням, так і без опублікування в пресі. Питання про це вирішувалося товариським судом у кожному конкретному випадку [9, с. 72].

Проте, інколи товариські суди виносили рішення на власний розсуд, найчастіше просто комбінуючи декілька різновидів покарання. Наприклад: «винести сувору догану і просити адміністрацію перевести винного на нижчеоплачувану роботу»; «позбавити премії»; «взяти на поруки»; «вказати», «виселити за межі міста»; «сувора догана з останнім попередженням» тощо. Всі перелічені рішення виходили перелік заходів громадського впливу, поданий в ст. 15 «Положення про товариські суди Української РСР», тож були невірними [9, с. 73]. З метою подолання таких недоліків представникам товариського суду проводилися роз'яснювальні заходи, нерідко на засіданнях були присутні професійні юристи, які слідкували за судовою процедурою.

Профілактична робота товариських судів має надзвичайно широке значення. Своїм розглядом справ вони здійснюють виховний вплив на нестійких членів колективу [9, с. 81]. Характерними для товариських судів був не метод покарання, а метод переконання. Адже адміністративні заходи, в тому числі звільнення, впливали тільки на порушника, а для інших членів колективу вони не мали особливого виховного значення. Колективне ж обговорення

проступку здійснювало виховний вплив не тільки на винного, а й було серйозним попередженням для усіх присутніх на засіданні товариського суду.

Якщо протягом року після винесення рішення товариського суду підсудний не скоїв нового порушення, то рішення товариського суду втрачало силу. Активна участь у житті колективу та гарна робота у разі звернення самого робітника, його керівника чи за проханням громадських організацій, були приводом до зняття засобів громадського впливу. Прийняте рішення доводилося до загального відома.

Таким чином, застосування громадської відповідальності у практиці товариських судів Української РСР в період “хрущовської відлиги” фактично було одним із механізмів запобігання протиправної діяльності та поширення масової прізонізації населення.

Список використаних джерел

1. Мельник П. О. Практика призначення покарань в УРСР у 1960-1990 рр. / П. О. Мельник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 47. Т. 3. – 2017. – С. 71 – 75.
2. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с.
3. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика. Институциональная теория криминализации общества / В. Н. Дремін. – Одесса : Юридическая литература, 2009. – 616 с.
4. Положення про товариські суди Української РСР, затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 15 серпня 1961 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 35.
5. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. – К. : Держвидав УРСР, 1961.
6. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. Т. 2. – Изд. Второе / подгот. И. А. Бах, В. К. Брушлинский. – М. : Гос. Изд-во полит. лит-ры, 1955. – 652 с.
7. Лапай О. П. Товариський суд / О. П. Лапай. – Сталіно : Книжкове видавництво Сталіно – Донбас, 1960. – 65 с.
8. Психологія девіантної поведінки неповнолітніх: причини, умови виникнення, шляхи профілактики / за заг. ред. доктора пед. наук А. О. Лігоцького. – К. : НАВСУ, 1999. – 96 с.
9. Чередниченко М. П. Товариські суди Української РСР / М. П. Чередниченко. – К. : Наукова думка, 1965. – 91 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.

References

1. Mel'nyk P. O. Praktyka pry'znachennya pokaran' v URSR u 1960-1990 rr. / P. O. Mel'nyk // Naukovy'j visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universy'tetu. – Vy'p. 47. T. 3. – 2017. – S. 71 – 75.
2. Bandurka A. M. Prestupnost' v Ukray'ne: pry'chy'ny y' proty'vodejstvy'e / A. M. Bandurka, L. M. Davydenko. – X. : Osnova, 2003. – 368 s.

3. Dremy`n V. N. Prestupnost` kak socy`al`naya prakty`ka. Y`nsty`tucy`onal`naya teory`ya kry`my`naly`zacy`y` obshhestva / V. N. Dremy`n. – Odessa: Yury`dy`cheskaya ly`teratura, 2009. – 616 s.
4. Polozhennya pro tovary`s`ki sudy` Ukrayins`koyi RSR, zatverdzhene Ukazom Prezy`diy Verhovnoyi Rady` Ukrayins`koyi RSR vid 15 serpnya 1961 roku // Vidomosti Verhovnoyi Rady` URSR. – 1961. – № 35.
5. Programa Komunisty`chnoyi partiyi Radyans`kogo Soyuzu. – K. : Derzhvy`dav URSR, 1961.
6. Marks K. Sochy`neny`ya / K. Marks, F. Энгел`s. Т. 2. – Y`zd. Vtoroe / podgot. Y`. A. Bax, V. K. Brushly`nsky`j. – M. : Gos. Y`zd-vo poly`t. ly`t-ry, 1955. – 652 s.
7. Lapaj O. P. Tovary`s`ky`j sud / O. P. Lapaj – Stalino : Kny`zhkove vy`davny`ctvo Stalino – Donbas, 1960. – 65 s.
8. Psy`hologiya deviantnoyi povedinky` nepovnolitnih: pry`chy`ny`, umovy` vy`ny`knennya, shlyahy` profilakty`ky` / za zag. red. doktora ped. nauk A. O. Ligocz`kogo. – K. : NAVSU, 1999. – 96 s.
9. Cheredny`chenko M. P. Tovary`s`ki sudy` Ukrayins`koyi RSR / M. P. Cheredny`chenko. – K. : Naukova dumka, 1965. – 91 s.
10. Orban-Lembry`k L. E. Social`na psy`hologiya / L. E. Orban-Lembry`k. – K. : Akademvy`dav, 2005. – 448 s.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2018 р.

Е. Г. Лазуренко

Применение общественной ответственности в товарищеских судах Украинской ССР в 1960-х годах

Проанализированы организационные и правовые механизмы применения гражданской ответственности в товарищеских судах Украинской ССР в период «хрущевской оттепели». Установлено, что профилактическая работа товарищеских судов имела чрезвычайно широкое значение, а рассмотрение ими дел осуществляло воспитательное воздействие на неустойчивых членов отдельно взятого коллектива. Из содержания статьи становится логичным вывод о том, что решения товарищеских судов носили не репрессивный, а исключительно профилактический характер. Доказано, что применение гражданской ответственности в практике товарищеских судов Украинской ССР в период «хрущевской оттепели» фактически было одним из механизмов предотвращения противоправной деятельности и распространения массовой призонизации населения.

Ключевые слова: ответственность, поступки, общественность, закон, положения, правонарушения, товарищеские суды.

O. G. Lazurenko

Civil liability application in comrades' courts of the Ukrainian SSR in the 1960 s

The article analyzes organizational and legal mechanisms for applying civil liability in comrades' courts of the Ukrainian SSR during the Khrushchev "thaw" period. It was established that the preventive work of comrades' courts was extremely important and consideration of their cases had an educational effect on unstable members of the individual collective. From the content of the article, it becomes logical that the decisions of comrades' courts were not repressive, but exclusively preventive. It is shown that the civil liability application in the practice of the comrades' courts of the Ukrainian SSR during the Khrushchev "thaw" actually was one of the mechanisms for preventing violation of law and distribution of mass population prizonization.

Keywords: liability, acts, public, law, regulations, violation of law, comrades' courts.